

ОТАМАНИ КІРОВОГРАДЩИНИ

У 1918-1922 роках

Автор роботи:

Лобода Володимир Вадимович,

Педагогічний керівник:

Мазур Олена Миколаївна,

Кропивницький – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1 Повстанський Рух У Центральній Україні В 20-х РОКАХ ХХ ст	6
РОЗДІЛ 2 ПАНТЕОН ОТАМАНІВ КІРОВОГРАДЩИНИ	7
ВИСНОВКИ	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	23
ДОДАТКИ	24

ВСТУП

«Вмирати зовсім не страшно, коли знаєш, що смерть не така й страшна, як хтось думає. Але померти ні за цапову душу – дуже страшно ... За таку смерть нащадки проклянуть... Я тільки раз поклявся перед нашим жовто-блакитним прапором вмерти за нього. Вмерти за нашу священну національну ідею збираюсь тільки один раз. Такої смерті й шукаю вже три роки, і я її колись знайду» [10].

Кость Пестушко

Історія України твориться й сьогодні. Та багато ще залишилося невідомих фактів про державотворчі процеси 20-х років. Треба знати і пам'ятати тих героїв, які своєю кров'ю відстоювали власну державу, вірили в її незалежне майбутнє.

Важливої ролі набуває всебічне дослідження України у часи Українського визвольного руху 1918-1922 рр. Це один із найважливіших періодів нашої Батьківщини. Україна перебувала в війні між «білими» та «червоними», які бачили нашу державу у кайданах кріпосного ярма. На території нашого краю знайшлися небайдужі патріоти, які підняли місцевих на боротьбу за рідну землю.

Актуальність дослідження. Поставши на руїнах Радянського Союзу, молода Українська держава ось вже впродовж 25-ти років змушена відшукувати свою національну ідентичність, відділяючи «зерна» національного від «плевел» радянщини. Революція Гідності 2014 року та агресія путінської Росії, анексія українського Криму та розпалення конфлікту на українському Донбасі – всі ці

події частково повторюють події 100-річної давнини, що вже відбувалися на землях України.

Саме тому вивчення, аналіз та здатність вчитися на своїх помилках, аби не повторити їх у майбутньому, надає дослідженню селянської боротьби 1918-1922 років особливої гостроти та актуальності. Вивчення українського повстанства має не тільки наукове, але й соціально-політичне, виховне та світоглядне значення. Із прикрістю доводиться констатувати, що майже 300 років перебування Лівобережжя під владою Російської імперії та 70 років - у складі радянської держави вже практично всієї території України, не минули безслідно. Результатом цього стали докорінні зміни в свідомості та світосприйнятті українця, його відчуття своєї меншовартості порівняно зі «старшим братом-великоросом» та відповідним поглядом на свою націю, як недержавну, слабку та таку, що може існувати лише в спілці з «братською» Росією. Тобто в світогляді українського селянина викристалізувалося те, що за висновком видатного українського мовознавця-славіста Ю. Шевельова: «українським провінціалізмом».

Метою дослідження є створення комплексної картини повстанського руху-опору економічному, політичному та національному тиску з боку окупаційних режимів, які послідовно змінювали один одного в 1918-1922 р.; висвітлення вагомого внеску кіровоградських отаманів у ході боротьби; відстоювання ідеї, що саме повстанські дії сприяли лібералізації економічної політики в Україні (введення НЕПу) та «українізації» суспільства.

Основне завдання, яке ставилося в ході дослідження, спрямоване на просвітництво широкого загалу щодо непересічності окремих особистостей в історії українського державотворення, борців за справедливість, за свій народ, за землю, яку топтали окупанти білогвардійської та червоної армій.

Наукова новизна полягає в постановці та розробці проблеми, яка до сьогодні не отримала всебічного висвітлення в історичній науці, зокрема:

- простежено процес радикалізації повстанського руху і встановлено чинники, що сприяли виникненню місцевою повстанства;

- здійснена спроба комплексною дослідження повстанства на Кіровоградщині у 1918-1922 р.;

- доведено, що ігнорування національного питання було одним із значних аспектів підживлення повстанських дій в Україні під час окупації.

Прикладна цінність полягає в тому, що у молодого покоління посередством даної роботи виникла прекрасна можливість задовольнити прагнення пізнати істинних героїв своєї держави та відновити втрачені сторінки історії українського державотворення. Також докладно висвітлені історичні факти того, як звичайні люди (без титулів і багатств) прагнули кардинальних змін всього суспільного устрою, боролися до останнього проти тоталітарної влади більшовиків, але були забуті нами на цілих дев'яносто років.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що ці матеріали можуть бути використані для створення спеціальних й узагальнюючих праць з історії Української революції, підготовки навчальних спецкурсів з історії повстанського руху (його підривну дію, краєзнавчі розвідки), а також при складанні навчальних посібників з історії України та регіональної історії для учнів старших класів, студентів вищих навчальних закладів.

Обсяг дослідницької роботи становить 25 сторінок друкованого тексту. Вона складається з двох основних розділів, містить також вступ, висновки, список використаних джерел (10 пунктів), та 2 картосхеми.

РОЗДІЛ 1 ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ В 20-х РОКАХ ХХ ст.

Повстанський рух 1918-1923 рр. набирав усе більшого національного змісту й вже оформився у виразну політичну визвольну боротьбу українського народу за права на володіння землею, проти окупаційних режимів в Україні, для самовизначення українського суспільства [4].

У більшості випадків причини повстань були однаковими. Ураховуючи менталітет, українці хотіли лише відстояти та зберегти свій клатик землі і категорично були проти покидати рідний край. Це той недолік, який не призвів до масштабних дій проти тоталітаризму більшовиків.

Одним із складних питань в історії повстанського руху того періоду є його напрямки та типи. У доповіді 9 лютого 1921 р. С. Каменев повідомляв Л.Троцькому, що існує «бандитизм» трьох видів [6]:

1. Організоване повстанство, де повстанці користуються активною підтримкою місцевого населення та можуть привернути на свій бік тисячі потенційних бійців.

2. Велика кількість малих та великих банд по всій країні, які пов'язані з місцевим населенням, але не користуються його активною підтримкою.

3. Кримінальний бандитизм у повному розумінні цього слова, придушення якого рішуче підтримується самими селянами.

Так, наприклад, до першого типу слід віднести махновщину (Південна Україна і частина Лівобережжя), петлюрівщину (Правобережжя і частково Лівобережна Україна), а також «зелений» партизанський рух (східне узбережжя Чорного моря і Крим, які навесні 1921 р. все ще частково контролювалися повсталими селянами) [8].

Проте ні література, ні архівні джерела не дають можливості ретельно і послідовно простежити історію створення і діяльності окремих повстанських загонів під керівництвом славнозвісних отаманів.

РОЗДІЛ 2 ПАНТЕОН ОТАМАНІВ КІРОВОГРАДЩИНИ

Степовий, Блакитний (Кость Пестушко)

Кость Пестушко народився (додаток А) 10 лютого 1898 року в селі Ганнівка. Покинувши училище Костянтин, зголосився піти добровольцем на фронт (1916 рік). Восени 1918 року двадцятилітнього Костя мобілізували до Армії Української Держави.

Під час антигетьманського повстання Кость приєднався до війська Петлюри.

«Був це чоловік вище середнього зросту, – писав Федір Пестушко про свого старшого брата. – Добре складена статура. Бліде обличчя, але на рідкість привабливе: великі сірі очі, пухнасті чорні вуса, що надавали його двадцятидворічному обличчю більшої солідності, і хвиляста зачіска назад. Сіре вбрання військового строю, елегантні офіцерські чоботи. На правому боці маленький парабеллюм, зліва пляншетка, а через шию – далекогляд» [10, С. 33].

У Кривому Розі 12 травня 1920 року, під час мобілізації у Червону армію, вибухнуло повстання. Воно було добре сплановане ще з самого початку, тому за шість годин повстанці звільнили ціле місто від червоних військ. Саме з цього моменту перед нами постає Степова дивізія, яка за кілька днів із 600 повстанців зросла до 20 000 осіб. Вона маршем звільнила Верблюжку, Гурівку, Петрове, Нову Прагу та майже всю Херсонщину, Єлисаветградщину та частину Катеринославщини [10, С. 27-28].

Так Степова дивізія підійшла до Холодного Яру. Де 24 вересня 1920 року отамани зібралися на нараду, на якій Костя Блакитного було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру й околиць [2, С.184].

За кілька днів до степовиків дійшли чутки про те, що їхні села палять та грабують більшовики. І вони вимагали повернутися. Під тиском отаман склав повноваження та рушив на південь, рятувати рідні села.

На шляху Степової дивізії просувалася Кінна армія Будьоного. Біля Сентова ударний відділ Чорного Ворона (Миколи Скляра) першим виявив

ворога, і через те, що Степова дивізія складалася переважно із піших, погано озброєних вояків, вступив у нерівний бій. Не знаючи місцевості, Чорний Ворон не зміг вивести свого загону. В смертельному бою, рятуючи Степову дивізію, всі повстанці Миколи Скляра загинули разом з отаманом. Та завдяки самопожертві загону Чорного Ворона, Степова дивізія залишилася існувати [10, С. 109].

Настали перші осінні морози. Через погану забезпеченість зимовим одягом Кость Блакитний демобілізує армію та ділить на полки за територіальною ознакою.

Такий розвиток подій планувався до весни 1921 року, коли Блакитний планував широкомасштабне повстання, яке б звільнило більшу частину України.

Повстання мало розпочатися в Єлисаветграді під керівництвом генерала-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка. Але через зраду отамана Рибалка-Зірки всі плани було відмінено, а весь штаб Степової дивізії викрито.

Завдяки діям Рибалка-Зірки було розстріляно 51 повстанця у Жандармській балці, і його самого також [10, С.38].

Завдяки зраді 9 травня 1921 року було виявлено будинок, де переховувався Кость Пестушко разом із Ялисеєм Лютим. Під час операції захоплення Блакитного зчинилась стрілянина. Колишній повстанець, тепер зрадник, Кравченко, вмовляв Блакитного, щоб він приєднався до нього і його помилують. Та, коли Блакитний та Ялисей Лютий тікали, один із червоноармійців вистрілив у Пестушка. Більшовики надали першу допомогу, але через сильну кровотечу він помер. Перед смертю він промовив: «Вмираю за рідну Україну» [10, С.38]. Три дні чекісти не дозволяли поховати Костя. На четвертий день його батько прийшов по тіло сина для захоронення. Комісар дозволив поховати Костя, але наступного ж дня приїхали чекісти, відкопали тіло і повезли до Кривого Рогу, де труну відкрили та сфотографували тіло. Лише після цього тіло повернули. Блакитному тоді було 23 роки.

Чорний Ворон (Микола Скляр)

Коли народився Микола Скляр не відомо, але є відомості, що він уродженець (додаток А) Жовтих Вод. Освіту здобував у Катеринославському гірничому інституті. У 1919 році Скляр воював проти більшовиків у лавах отамана Григор'єва та Нестора Махна [10, С.84]. Але слави він здобув у 1920-му році, коли очолював кінний загін Степової дивізії Костя Блакитного. З цього моменту він постає, як командир ударно-розвідувального загону Степової дивізії Чорний Ворон. Його відділ складався з 150-250 кінних і 20 тачанок із кулеметами [5]. «Цей загін був найрухливіший у дивізії і мав вирішувати найвідповідальніші завдання: вести розвідку, охороняти дивізію на марші, сковувати сили противника в бою...» [10, С.84].

У вересні 1920 року Миколя Скляр у складі Степової дивізії прибув до Холодного Яру. У Медведівці Юрій Залізник запам'ятав Чорного Ворона таким: «Влучний вершник, він був одночасно якийсь повільний і нерухливий. Коли згинав руку, здавалося, що гне штабу заліза. Його рухи мали в собі щось гіпнотичне. Нагадували «ліниві» рухи тигра в клітці. До того ж Ворон мав дивовижні очі: темні, тверді, непорушні. Він зовсім не кліпав повіками. Змінюючи напрямок погляду, повертав не очима, а всією головою» [2, С.189].

Уже 2 жовтня 1920 року в Мошнах зійшлося величезне військо холоднорівців (близько 30 тисяч). Отамани вирішували, що робити далі з об'єднаним військом. На цій нараді Чорний Ворон висунув пропозицію: «Забираємо Черкаси, підірвемо мости на Дніпрі й, не гаючи часу, рушаємо на столицю. По дорозі ж усюди повстанці... Поки дійдемо, зберемо армію. У червоних – невдачі на фронті. Частини, що діють проти нас, пригнічені й налякані. Куди не повернуться – в запіллі повстанці. Таке військо дороги нам не замкне і Києва не оборонить» [2, С.189].

Але Блакитний заперечував такий план, обгрутовуючи це тим, що західний фронт, війська УНР та польська армія дійде до Києва і звільнить його від Червоної армії. Завдання ж повстанців чинити рух опору в тилу більшовицьких частин. Але всі плани перекреслило те, що степовики дізнались

про те, що загони ЧК спалюють їхні села та вбивають родини повстанців. Степова дивізія рушила на підмогу своїм сім'ям.

Чорний Ворон на прощання з холодноярівськими отаманами сказав такі слова: «Не маю що тут робити, та й із степовиками вже мені більше не по дорозі. Тільки дурно час прогаяли. А якби відразу пішли були, не зупиняючись надовго, досі б могли армію мати і таких чудасій натворити, що тільки держись! Я ось тільки у степ дивізію виведу, а там – бувайте здорові!»[2, С.195].

Уже біля с. Сентове (зараз с. Розумівка) маршрут Степової дивізії зіткнувся з маршрутом Кінної армії Будьоного. Загін Чорного Ворона першим виявив ворога і через те, що Степова дивізія в більшості складалася з піхоти та деякі навіть рушниць не мали, Чорний Ворон першим вступив у бій із армією Будьоного. Він зумів упритул підвести тачанки з кулеметами, через те, що червоноармійці прийняли їх за своїх. Різко розвернувши тачанки перед ворогом, було вбито кілька сотень будьонівців. Уся армія кинулася на загін Чорного Ворона, який скориставшись моментом відвів будьонівців у протилежний від Степової дивізії бік, ближче до Лебединського лісу.

Того ж дня до отамана Хмари приєдналися втікачі, будьонівці – кубанські козаки, які втікли щоб приєднатись до повстанців та розповіли, що їхня дивізія знищила повстанський загін біля Лебединського лісу. За розповіддю кубанця загін Чорного Ворона спочатку знешкодив розвідувальний полк будьонівців. Два полки будьонівців, які йшли слідом за розвідувальним, були кинуті на загін воронівців. Поки тривав бій третій полк зайшов до воронівців із тилу. Загін Чорного Ворона оточився тачанками із кулеметами і тримав оборону. Підтягнувши резерви будьонівці відкинули воронівців у лісок, але не змогли нічого вдіяти проти кулеметів повстанців. Через це командир дивізії наказав відійти та чекати на артилерію. Після чого почався обстріл по воронівцях із восьми гармат, на що повстанці відповіли лобовою атакою. Будьонівці також кинули сили з фронту та з флангів. Кубанський козак виділив момент, що

«Кожний козак патріотом свого полку став. А тут – жменька якась попалась, наробила каші, й не зробиш їм нічого!» [2, С.205-206].

Коли Микола Скляр залишився із декількома воронівцями, він крикнув «Здаюсь!» та підняв руки догори. Та як тільки червоноармійці підійшли ближче, він убив одного із них: «Не вам, московські запроданці, своїми брудними руками взяти Чорного Ворона, – зневажливо кинув отаман червоним козакам Будьонного і повільно, гіпнотизуючи поглядом своїх непорушних чорний очей, підніс до скроні пістолет. Пролунав постріл. За ним ще два – це останні козаки-воронівці поставили знак оклику в своєму героїчному житті. Будьонівці отямили. І кинулись рубати вже мертвих» [2, С.206].

Кубанець, отамани Хмара та Чорнота вирушили на поле бою, щоб знайти та вшанувати пам'ять воронівців. «Чорнота пізнав коня Чорного Ворона: мав надрубане ще раніше вухо. В боці коня стирчала зламана донська піка, горло проколоне шаблею. Недалеко десь мусить бути і сам Ворон. - Є, тут! – крикнув Андрій. – Але хтось із його хлопців живий залишився! Гляньте! Ворон без зброї, в скривавленому одязі, роззутий, лежав навznak із розкритими, задивленими в небо очима. Розрубана в трьох місцях голова спочивала на підкладених кимось грудках землі. Обличчя обтерте від запеченої крові. Задерев'янілі руки зігнуті на груди, між посіченими пальцями складені хрестом два набої. Мав на тілі безліч колотих і рубаних ран. Усі були переконані, що то якийсь воронівець залишився живий, вночі розшукав свого ватажка і віддав йому останню пошану» [2, С.202].

«Селяни навколишніх сіл позбирали воронівців і поховали їх в могилі в лісі Раєвського над просікою, що проходить поруч із балкою зі Шпакової до Розумівки. В місці, де сходяться обидві балки, недалеко від станції Хирівка, трохи західніше від неї, постала висока могила борцям за Волю України» [3, С.95-96].

Микола Бондаренко (Кібець)

Бондаренко Микола Степанович народився (додаток А) 1896 року у селі Цибулевому. Зовнішній вигляд вродженого кіннотника: чорнявий, невеликого зросту, з гострим поглядом чорних очей, широким лобом і великим носом [2, С.85].

Про його життя до 1920 року майже нічого не відомо. Очевидно підпав під мобілізацію та взяв участь у Першій світовій війні. Восени 1920 року більшовики вивісили агітаційні плакати, на котрих було зображено хижого птаха – кібця, що літав над червоноармійськими загонами. У своїх пазурах кібець ніс двох червоноармійців, які стікали кров'ю, і, витягнувши шию, клював дзьобом інших. Під малюнком надпис: «Бандит – Кобець» [3, С.91].

Бондаренко був відомим своїм умінням робити засідки та швидкі атаки, за допомогою яких міг роззброїти цілий більшовицький загін. Більшовики ж не могли провести вдалі засідки щодо нього, тому загін червоної армії у листопаді 1920 року закатавав дружину та півторарічного сина Миколу. Через тиждень, почувши про лихо, приїхав отаман Кібець зі своїм загonom до с.Цибулеве. Вони вирішили перезаховати дружину та сина Миколи Бондаренка.

«Вночі приїхав отаман Хмара. Зайшов до хати, перехрестився і, глянувши на понівечені лиця небіжчиків, сумно промовив: - Боже, Боже, хіба це можливо, щоб таке звірство й катування могла вчинити людина?! Микола показав знаки від побоїв на обличчі та на грудях сина. У жінки так само рани на грудях і на лиці, на голові пасма повириваних кіс. Вже світало, треба було рушати. Поки сонце зійшло, виросла нова могила, а на ній дубовий хрест. На могилі повстанці поклялися знищити червоний Володимирський ескадрон» [3, С.140-141].

Підготовка до розплати була ретельною. Розвідка зібрала відомості про розташування червоного ескадрону, його денний розпорядок, рівень дисципліни. В цьому допомогли і мешканці села Знам'янки, пов'язані з повстанцями. Добули навіть карту з усіма позначками - так що наперед знали, де штаб, де хати, в яких зупинилися комісар і командир, де виставлялася варта і куди висилалися роз'їзди [3, С.143].

Виступ проти більшовиків проведений 10 листопада. Кременчуцький губернський відділ управління 11 листопада 1920 року повідомив про те, що у с. Зням'янка бандити обеззброїли ескадрон, забравши половину з собою разом із їхнім командиром у ліс, усі інші роздягнені червоноармійці повтікали хто куди.

«До ранку ще було далеко, а відділ Кібця вже під'їхав до села з боку степу. Хмара ж наблизився до села від лісу. Коней Микола залишив у степу, а сам із козаками та провідником підкрався до городів, а тоді вже і до караульного приміщення. Загін Кібця безперешкодно втерся у довіру до червоної розвідки і через декілька хвилин більшовики вже були зв'язані. Зайшовши до однієї із хат Кібець помітив вартових, які спали на соломі, яким, також, пов'язали руки та повели до комори під замок [3, С.149-150]. Дочекавшись ранку та пов'язавши ще декількох вартових Кібець вислав двох вістових на конях із рапортом до Хмари, який чекав зі своїм відділом за селом. Вартових замкнули теж у комору, де вже ставало тісно. Тим часом Хмара підвів свій відділ до самого села. Кібець заблокував усі виходи із села, а сам із двома козаками і черговим по частині під'їхав до квартири командира ескадрону «товарища» Грецького. Зайшовши у двір, охорона позвала свого командира. Командир запитав, що сталось? Та тут вискочив Кібець з револьвером і сказав йому «Я чоловік, чию жінку й дитину ти замордував. Як ти думаєш, що я маю з тобою зробити? Грецький злякався, намагався опанувати себе. Нарешті промовив: – За твою дружину і дитину я не винний. Це все комісар Галемба» [3, С.149-150].

Кібець наказав зібратися червоному ескадрону, який через кілька хвилин вже зібрався. «Старшин і підстаршин закликали у двір, що був обнесений високим дерев'яним парканом, і тут роззброювали та відводили вже до сараю, під замок, писав у своїй книзі Дорошенко. Коли всі були зібрані, колону червоного ескадрону за наказом Кібця з обох сторін було закрито. Наблизились дві тачанки, розвернулись і поставили колону під перехресний вогонь. Колона заворушилась, але не рушила з місця» [3, С.144-149].

Грецький вийшов і сказав ескадрону, що він більше не їх командир, тепер вони підпорядковуються Кібцеві. Микола Кібець наказав скласти зброю, що червоноармійці і зробили, зв'язати та взяти з собою Яшу Галембу та ще декілька з його охорони. Передавши командування назад Грецькому та забравши трофеї рушив до першої ж поляни, щоб поквитатися Галембі за свою дружину та сина.

Під час одної із засідок вразила куля Миколу Степановича Бондаренка-Кібця. Упав із коня мертвим, але шаблі із своїх міцних та відважних рук не випустив. Він її символічно передавав і доручав живим борцям, щоб продовжували боротьбу за Волю і незалежність України¹⁷. У цьому бою було вбито і командира 14-ї дивізії 1-ї Кінної армії Олександра Пархоменка. Захопили повстанці й “армійську скарбницю” та багато цінних документів. Було це 3 січня 1921 року [4, С.612].

Василь Кваша

Кваша Василь Миронович народився (додаток А) в с.Розлива Єлизаветградського повіту Херсонської губернії (Новомиргородський район Кіровоградської обл.). Навчався на юридичному факультеті. Під час Першої світової війни мобілізований до російського війська. Повернувшись додому діяв у районі сіл Бондарівки (Бондурової), Тимошівки, Краснопілки, Цвітної, Ставидел, Телепина, Бірок, Оситняжки, Пастирського, Новогеоргіївська, Чигирина. Наприкінці 1920 року загін налічував 300 повстанців.

Коли на Златопільщину прийшла Степова дивізія Костя Блакитного, Василь Кваша зі своїм загоном приєднався до неї.

У 1922 році працював вчителем на Лебединському цукрозаводі.

Щодо смерті отамана Василя Кваші існує декілька версій. **Перша** – з книги Юрія Горліса-Горського “Холодний Яр”. Квашу убили під Златополем, а потім возили по селах показувати. Про те, що його, мертвого, виставляли в Кам’янці для залякування місцевих жителів. **Друга** версія. Її розповіла вчителька української мови Кам’янської середньої школи Ганна Трохимівна Соловійова (її старша сестра, теж вчителька, дружила з Квашею), що Василя

застали в Златополі в хаті вчительки, де він переховувався. Отаман вискочив у вікно. Вже зовсім близько від лісу побачив, що чекісти випередили його і знаходяться на узліссі. Тоді він пустив собі кулю у скроню. І **остання** версія, яка впливає зі слідчої справи 446/7971. Василь Кваша загинув влітку 1922 року під час “налета на Лебединський сахзавод”. Мова йде, очевидно, про наліт Чорного Ворона. Василь Кваша ж, ймовірно, був учасником цієї акції. Він жив тут легально як вчитель і таємно виконував функцію зв’язкового між Чорним Вороном і Ларіоном Загороднім.

Чорноліський полковник Пилип Хмара

Хмара Пилип Панасович народився (додаток А) 1891 року в селищі Цвітна, Чигиринського повіту Херсонської губернії. За часів Першої світової війни, повний кавалер чотирьох Георгіївських хрестів, унтер-офіцер. У 1918 році на батьківщині створив загін самооборони, що швидко переріс у полк.

На осінь 1920 року чорноліський полк Хмари налічував вже до трьох тисяч козаків і старшин. Збройне формування чорноліського отамана контролювало населені пункти Чигиринщини та й Олександрійський повіт 3 вересня 1920, спільно зі Степовою дивізією **Костя Блакитного**, на чолі тисячі гайдамаків вибив з Олександрії регулярні частини Червоної армії. У січні 1921р. в с. Цвітній на з’їзді отаманів Чигиринщини був призначений командиром 2-го Холодноярського кінного полку. У серпні 1921 року під тиском більшовиків залишив с. Цвітна та вирушив зі своїм загоном у ліси. Загинув підчас засідки ВНК.[5, С.14].

Герасим Нестеренко-Орел

Народився (додаток А) 3 березня 1890 року в с. Красновертка Кіровоградська область. Здобувши освіту, від 1908 року вчителював у сільських школах. Був мобілізований 1916 року. А вже 1917 року стає отаманом Вільного козацтва Ревуцького куреня(30 осіб). [6,

С.47].

З 1919 року підпорядковувався Андрію Гулому-Гуленку і стає його заступником. У Медведівці влилися в Армію УНР - 12 лютого 1920 року. Гулий-Гуленко очолив Запорозьку дивізію, а Герасим Нестеренко – Низовий курінь

Через поранення Гулий-Гуленко лікувався за кордоном, Нестеренко-Орел, як його заступник, виконував обов'язки командувача повстанцями півдня України та представляв командувача Південної групи Гулого-Гуленка у Єлисаветградському повіті. А на Чигиринському районному з'їзді у Цвітнянському лісі на початку червня 1921 року його обрали ще й керівником Першої холодноярської округи [6, С.47].

Більшовики з 1921 року пропонували повстанцям амністію. Герасим Нестеренко був категоричним противником «амністії» і всіляко відряджував козаків вірити в московські обіцянки. Один з козаків його відділу пізніше розповідав, що влітку 1921 року багато козаків хотіли здатися “по амністії”, але Нестеренко-Орел залякував, казав, що тих, хто здається, розстрілюють, це йому добре відомо, оскільки у нього є свої люди в Красній армії і ЧК [6, С.47].

Влітку 1922 року отамани Загородній, Голик-Залізник і Гупало перестали визнавати зверхність Нестеренка-Орла. Лідером цієї трійки став Ларіон Загородній [6, С.47].

В останнє Нестеренко-Орел був у Первомайській підпільній організації під , яка налічувала сімсот осіб. Та вже восени 1922 року цю організацію було розгромлено. Згідно з даними ЧК, підпільну організацію Нестеренка-Орла остаточно було розгромлено наприкінці осені 1922 року. Тоді окупанти заарештували понад 648 осіб. У списку арештованих у справі, яку чекісти глузливо назвали «Щиріе», фігурують Герасим Нестеренко. Раніше справа називалася «Заповіт», але 24 жовтня 1922 року її перейменували на «Щиріе».

Ларіон Загородній

Загородній Ларіон Захарович (додаток А) народився 16 березня 1897 року у с. Юзефівка Златопільської волості Чигиринського повіту Київської губернії (нині Кіровоградська обл.) [6, С.74-77]

Мобілізований 1916 року до лав Царської армії. Через отруєння газами хлору восени 1917 був демобілізований. У 1920 року Загородній вступив до лав отамана Дорошенка на 4 місяці та через стан здоров'я повернувся додому. Згодом вступив до загону Василя Кваші, через переслідування. Провели декілька операцій у Нерубаївському лісі та провели бій під Вискою.

Разом з Квашею вступив до лав Степової дивізії, де служив значковим (літо 1920 рік) [6, С.74-77]. У листопаді повернувся оперувати в Нерубаївському лісі та згодом вступив до лав Пилипа Хмари. На з'їзді отаманів Нестеренко-Орел призначив його командиром Першого Холодноярського кінного полку.

Через активні дії повстанців 3 березня 1921 року більшовики на своєму V з'їзді прийняли постанову про амністію. Всіх хто складе зброю буде помилуваний. Але Загородній розумів, що це пастка і прочитав документ, своїм повстанцям, про те, що Троцький видав таємну вказівку покінчити з «бандитизмом» на теренах Наддніпрянщини [6, С.74-77].

Коли 15 березня 1921 року Загородній провідав свою родину, більшовики зробили засідку, але вона неспрацювала. Розлючені невдачею, вони застрелили батька Ларіона Загороднього, заарештували отаманову дружину і тестя, кинувши їх до Єлисаветградської ЧК. Майно пограбували, а хату спалили [6, С.74-77]

Невдовзі у Ларіона вже було близько трьохсот кіннотників. Діяли в Холодному Яру, в лісі Нерубай, під Лебедином, у Черкаському та Чигиринському повітах.

У жовтні 1921 року Ларіон Загородній об'єднав під своїм керівництвом загони Мефодія Голика-Залізняка.

Через нову економічну політику більшовиків, де продроскладка замінилась податком який забирав лише половину, погіршилися відносини між повстанцями і селянами.

Влітку 1922 року більшовики створили операцію по зниженню отаманів. Трофименку та Завірюсі, колишнім петлюрівцям, доручили це завдання. Потрібно було втертися у довіру до отаманів, що їм і вдається. Вони пишуть наказ №7 від 28 серпня 1922 року Гамалія-Трохименко робить наступний крок: «Панове отамани, старшини і козаки, прийшов час, коли потрібно підрахувати всі наші сили. Кожен борець повинен бути взятий на учет...» [6, С.74-77]. У наказі №10 нарешті було зазначено дату і місце проведення цього “з’їзду” – 29 вересня 1922 року у Звенигородці. Згідно з наказом мусили прибути командири дивізій, полків і керівники підпільних організацій. Планувалося в один день обезголовити повстанців Холодного Яру, Єлисаветградщини та півдня України [6, С.74-77].

Завірюха супроводжував 29 вересня отаманів на цей з’їзд. Денис Гупало попереджував усіх про зраду, але його не послухали. Тож Голика-Залізняка, Дениса Гупала, Тимофія Компанійця, Василя Ткаченка і Олексія Добровольського та Тимофія Загороднього заарештували.

Під час арешту в отамана вилучили револьвер системи “Кольт” №70217, австрійський карабін №7181 з патронами, срібний годинник призовий зі срібним ланцюжком, золоту обручку, польову сумку з документами, картами та паперами, серед яких було кілька фальшивих посвідчень і мандатів. [6, С.74-77].

Арештованих отаманів відправили до Києва – у Лук’янівську в’язницю. Де 18 січня 1923 року Загородньому висунули офіційне обвинувачення в бандитизмі, організації та участі у збройному виступі проти радянської влади [6, С.74-77].

2 лютого 1923 року Надзвичайна сесія Київського губернського трибуналу постановила розстріляти Ларіона Загороднього та його товаришів: отаманів Мефодія Голика-Залізняка та Дениса Гупала, полковника Костянтина Здобудь-

Волю, сотника Юрія Дроботківського, козаків Олексія Добровольського, Тимофія Компанійця, Івана Ляшенка, Василя Ткаченка та Григорія Яковенка.

9 лютого 1923 року о 8 год. 30 хв. в камері №1 Лук'янівської в'язниці Києва, де утримувалися засуджені до розстрілу холодноярці, під час роздачі вранішнього окропу арештанти заволоділи револьвером охоронця і, проникнувши з камери до коридору, а звідти до канцелярії тюрми, захопили 14 рушниць і набої до них. «Та начальник варти, поки вдушили його, встиг ще вистрелити. Варта на подвір'ї повернула кулемет на вихідні двері й, тільки вони до виходу, – відкрила вогонь по дверях. Вискочила з другого будинку вартова сотня, оточила тюрпод. На двері навели ще один кулемет. Вернулися вони назад на поверх. Забарикадували сходи, самі з рушницями до вікон.

Майже чотири години серед Києва точився бій

Коли безвихідь стало очевидною, отамани стали прощатися

– Загородній! – звернувся до товариша Чорнота. – У тебе револьвер?.. Ставай проти мене, я собі теж у револьвері залишив. «Стали посеред коридору парами, один проти одного. Похмурий проти Загороднього, біля них – інші отамани Холодного Яру, за ними козаки-холодноярці та інші повстанці. Кожний тримав однією рукою свою рушницю, іншою – направляв цівку товаришевої рушниці собі в серце.

– Ну, готово? – радів чогось похмурий. – Увага! Живе Україна! Один! Два! Три! Шістнадцять тіл впало на підлогу» [6, С.74-77]. Місце поховання невідоме. Був реабілітований.

Денис Гупало

Отаман Денис Мусійович Гупало – народився 10 березня 1898 року в с. Нова Осота Чигиринського повіту Київської губернії.

З 1 березня 1917 року його мобілізували до Царської армії. Потім вступив у лави УНР. Приймав участь у повстанні у

селі Нова Осота, яке відбулося 29 серпня 1920 року, де вони захопили станцію у Знам'янкі. У той час Денис воював у складі Першого кінного полку Степової дивізії Костя Блакитного під командуванням Лютого-Черевика.

У жовтні 1920 року, коли Степова дивізія вирушила на південь рятувати свої села, які палили будьонівці, Гупало перейшов до загону отамана Кібця (Миколи Бондаренка із Цибулевого). Перебував у лісі з 1921 року до 1922 р. загін складався з 5 кінних та 12 багнетів. У травні 1922 року Денис Гупало перейшов до отамана Ларіона Загороднього.

Влітку 1922 року ВНК спланували операцію, яка б покінчила з повстанством на неконтрольованій території. Доручили це колишнім петлюрівцям Трохименку та Завірюсі.

У «Спеціальному зведенні №1» чекістської справи «Заповіт» йдеться про першу зустріч між Завірюхою (Степним) і Денисом Гупалом. Сталася вона 6 серпня 1922 року [6, - С.71]. Степний вийшов у довіру до Ялисея Лютого-Черевика, який його і допоміг йому влитися в довіру до Гупала (тому, що Ялисей Лютий і Гупало разом воювали у лавах Степовій дивізії). Користуючись цим більшовики просували ідею з'їзду усіх отаманів для широкого повстання.

У наказі №10 вказано дату і місце проведення цього, організованого чекістами, зібрання: 29 вересня 1922 року, Звенигородка. Сюди мали прибути командири дивізій, полків і керівники підпільних організацій [6, - С.71]. Більшовики хотіли однією операцією покінчити із повстанцями Єлисаветградщини та півдня.

В той день затримали: Загороднього, Дениса Гупала, Голика-Залізняка, Тимофія Компанійця, Олексія Добровольського та Василя Ткаченка [6, - С.71].

У Звенигородці під час арешту у Дениса було вилучено револьвер-наган №44956, австрійський карабін, кавалерійську шашку, гранату "лимонку", гаманець із документами, 100 мільйонів советських карбованців, 15 карбованців золотом, срібний годинник із простим ланцюжком. Зі Звенигородки арештованих отаманів відправили до Києва – до Лук'янівської

в'язниці. У січні слідство було закінчене. Ось уривок із висновку у справі 446/7971 від 16 січня 1923 року на громадян Ларіона Загороднього, Мефодія Голика-Залізняка, Дениса Гупала, обвинувачених «в бандитизме, организации и участии в вооруженном восстании против Советской власти: «Перед судом Революционного трибунала стоят три наиболее видных рыцаря бандитизма... Атаманы Загородний, Зализняк и Гупало и их отряды, как наиболее живучие, долгое время уходили из под удара красных частей. (Они) свили себе гнезда в упомянутых выше лесах и до последнего времени продолжали свой дикий разгул. 4 года эти рыцари лесов не давали возможности спокойно проводить советское строительство на довольно значительной части территории Украины...»[6, - С.71]

Денису Гупалу та його побратимам: отаманам Ларіону Загородньому, Мефодію Голику-Залізнику, полковнику Костянтину Здобудь-Волі, козакам Олексію Добровольському, Юрію Дроботковському, Тимофію Компанійцю, Іванові Ляшенку, Василеві Ткаченку та Григорію Яковенку - 2 лютого 1923 року підписали смертельний вирок. Та вже 9 лютого отамани вирвавшись з камери захопили зброярню. Лук'янівську тюрму оточили червоноармійні. Чотиригодинний бій закінчився тим, що останні кулі повстанці вистрілили один в одного.

ВИСНОВКИ

Період з 1918 по 1922 роки можна схарактеризувати як масовий збройний рух українського селянства, що спрямований на право вільного володіння землею та засобами виробництва, проти реставраторів старого ладу й окупаційних режимів в Україні, за народну владу та національне і соціальне самовизначення українського народу.

Спершу, обмежений своїм соціальним спрямуванням та анархістським характером, повстанський рух в Україні набирав поступово все більше національного змісту й оформився у виразну політичну визвольну боротьбу українського народу.

Повстанський рух в Україні, стихійний за своєю основою, не був об'єднаний за ініціативою й проявами, не мав одного керівного центру й одностайного плану дій. Неусталені були також його ідеологічні й програмові засади та спрямування. Лише в окремі періоди боротьби виявилася перевага певних ідеологічних настроїв, базованих на принципах самовизначення і незалежності нації. Ідеологія та мета повстанського руху в Україні проявлялися епізодично в заявах отаманів, у їхніх наказах, маніфестах, зверненнях чи листах до населення України, окремих повітів чи округів, до уряду УНР, окупаційної влади й інших повстанських груп чи з'єднань.

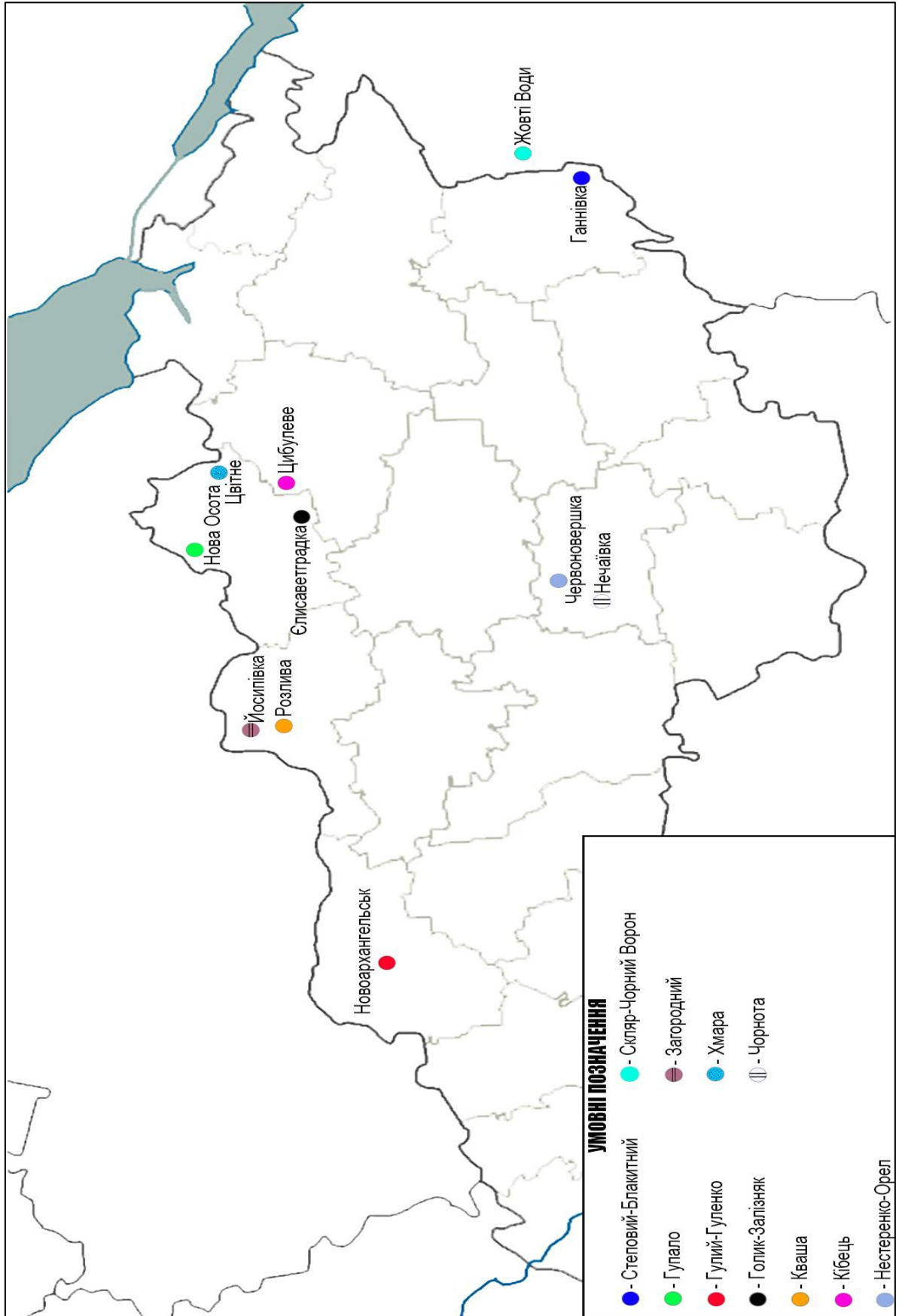
Сфальшована більшовиками історія повстанського руху, приховувала правду про те, ким були українці – «бандитами», а не героями. Історія ще скаже своє слово, хто винен у людських смертях, хто дає обіцянки і не виконує їх. Але ми маємо пам'ятати тих людей, які реально змогли повести за собою маси всупереч політичній ідеології, нав'язаній тодішньому суспільству.

У сучасного українського покоління є свої нові герої, які своєю жертівністю стають прикладом любові до Батьківщини. Ми повинні знати й пам'ятати всіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

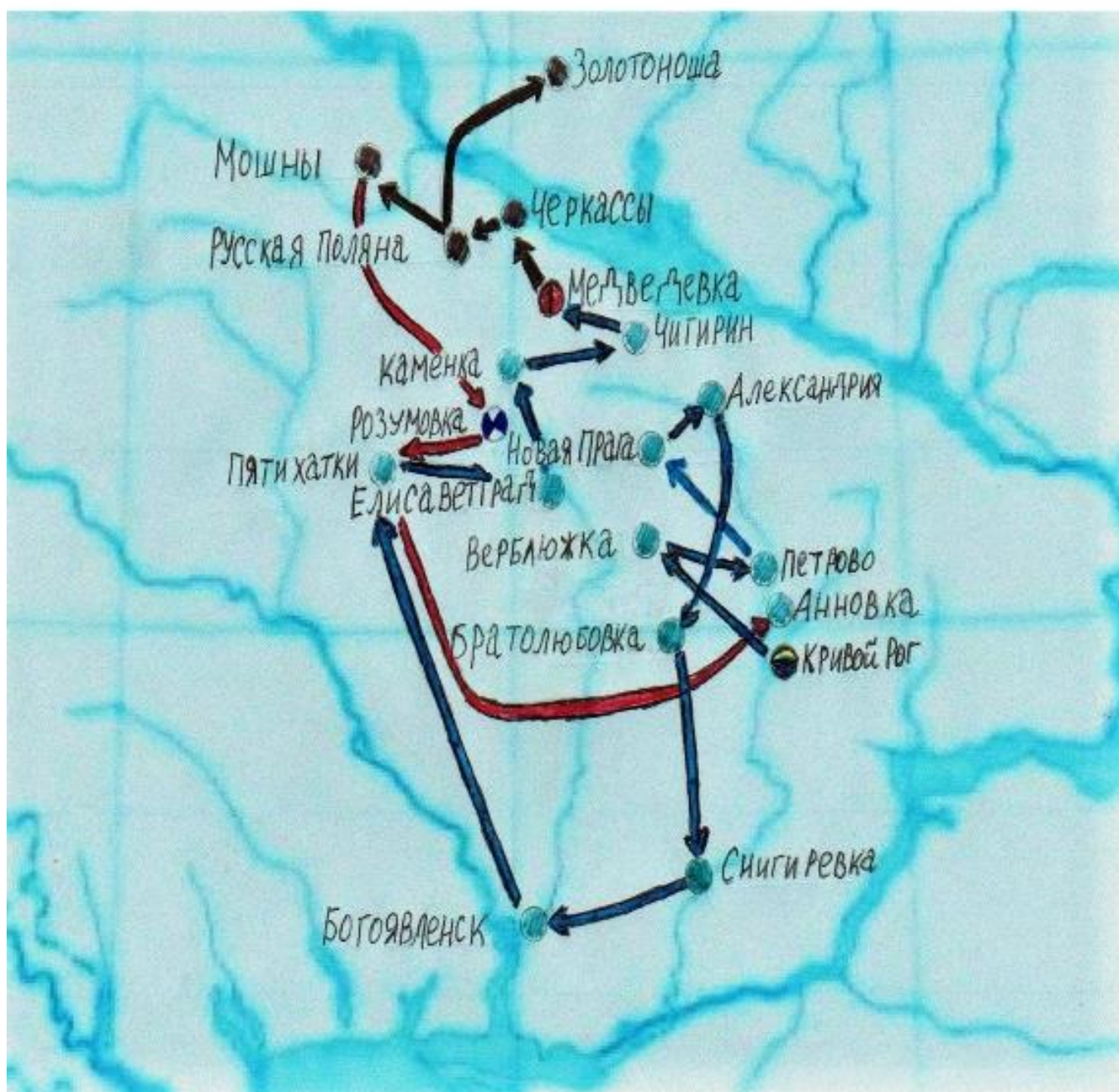
1. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно. – К.: РВЦ «Проза», 1993. – С. 592 – С.
2. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Київ – Львів – Дрогобич: Відродження, 2006, 1994. – С.184 – С.189 – С.191 – С.195 – С.202 – С.205 – С.206 – С.207
3. Дорошенко М. Стежками Холодноярськими: Спогади, 1918- 1923. – Філадельфія – С.95-96 – С.158 – С.162 – С.91 – С.163-166 – С.139-143 – С.144-149 – С.171-172 – С.173-174
4. Энциклопедический словарь. - Москва: Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия», 1954. - Т. 2. - С. 612
5. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – Київ «Діокор», 2001. – С. 14.
6. Коваль Р. Коли кулі співали біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. – Київ «Державна картографічна фабрика», 2006. – С. 33. – С.62. – С.47. – С.74-77.
7. Коваль Р. Кость Блакитний отаман Степової дивізії: Збірник документів і спогадів. – Київ «Незборима нація», 1997. – С.50-52.
8. Котляр Ю. «Регіональні аспекти повстанського руху 20 рр. ХХ століття» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51093/08Kotlyar.pdf?sequence=1>
9. Отчет Екатеринославской губернской ЧК с 1.01.1920 по 1.11.1921 годы. – Укладач В. Ченцов. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 138
10. Юрко-Степовий. В Херсонських степах. – Мюнхен, 1947.

Карта-схема «Мала батьківщина отаманів Кіровоградщини»

Карта-схема «Бойовим шляхом Степової дивізії»

Повстанський рух Степової дивізії 1920 року

Умовні позначення

	Рух Степової дивізії		Початок діяльності Степової дивізії
	Рух Степової дивізії у складі холоднорівських загонів		Бій загону Чорного Ворона та Другої Кінної армії Будьонного
	Рух повернення Степової		
	Обрання Костя Блакитного Головним отаманом Холодного Яру		